

Pusztuló városok és épülő város Augustinus De civitate Dei című művében

Augustinus kora a Római Birodalom hanyatlásának, a barbár invázióknak az időszaka, amelyben a kortársakat napi szinten fenyegették és megrendítették a pusztító háborúk, a felégetett házak, kirabolt és elpusztított családok vagy a menekültek tömegei, attól függően, hogy éppen melyik szegletében éltek a birodalomnak, és ott melyik barbár törzs vagy nép támadásainak voltak kitéve. Bár történtek kísérletek és szerződésalkötések a gótok, a vandálok, az alánok, a hunok és a rómaiak közötti békés egymás mellett élés megszervezésére¹ és integrálásukra a római hadsereg szervezetébe, ez az időszak tengernyi szenvedést és megpróbáltatást hozott a kortársak számára. A helyzetet nehezítette az a mentális trauma is, hogy mivel a barbár támadások a birodalom belső területeit érték, megszűnt a birodalom által biztosított védelemben és Róma örökkévalóságába vetett hit. Nemcsak a modern kori történészek számára tűnik úgy, hogy itt egy civilizáció pusztulása és végőrái zajlottak, hanem a kortársak világképe is megrendült attól, hogy az addig ismert világtörténelem leghatalmasabb városa, Róma kénytelen volt meghajolni a korábban megvetett barbár hordák előtt. A ténylegesen elszenvedett pusztításokhoz, amelyek akkoriban az anyagi világban zajlottak, egy másik folyamat is társult: szellemi szinten pusztultak el vagy alakultak át azok az eszmék Rómáról mint szimbólumról és a római intézmények és birodalom stabilitásáról, amelyek a korábbi gondolkodást meghatározták. Ez a mentalitásbeli változás azért is érdekes, mert ténylegesen ekkoriban már nem Róma a birodalom központja, fővárosa: a császári udvar és adminisztráció Ravennában vagy Milánóban székel, a keleti birodalomrészen pedig Constantinopolis szerepe jelentős. Róma azonban a római civilizáció és küldetésstudat jelképe, amelynek *aeterna* jelzője azt sugallja, hogy örökké fenn fog állni, és *caput mundiként* irányítja a világot, amelynek ő a központja.

A római történelem bemutatásában, elbeszélésében mindig is kiemelkedő jelentőségűek voltak azok az események, amikor a birodalom fővárosát elfoglalta vagy közvetlenül fenyegette az ellenség. Az 5. század előtt erre csak két példát szoktak emlegetni, a gallok i. e. 390-es (vagy más források datálása szerint i. e. 387-es) támadását Brennus vezetésével, amikor a Capitolium kivételével, amelyet a hagyomány szerint Iuno szent ludai gágogásukkal megmentettek, az egész várost elfoglalta az ellenség, valamint Hannibál háborúit, amikor azonban tényleges ostromra nem került sor. Az 5. századtól azonban megszokottak az ilyen esetek, a gót seregek több éven át is a város ellen vonultak, míg 410-ben Alarik vezetésével bevonultak a Porta Salarián Rómába, majd több napon át raboltak és fosztogattak. 455-ben a vandálok dúlják fel a várost tizennégy napon át, elviszik a császári palota kincseit és a Iuppiter templom bronzból készült, arannyal bevont

¹ BRANDT 2006; WILLIAMS 2004.

tetőzetének a felét, foglyul ejtik Eudoxiát, az özvegy császárnét két lányával együtt, akik közül az idősebb a vandál trónörökös, Hunerich felesége lett. Nem sokkal később Romulus Augustulust lemondatták a trónjáról, és Róma a keleti gótok hatalma alá került. A 6. században, 536-ban a gótok Totila vezetésével lázadtak fel, és Róma ellen vonultak, a történeti források szerint azzal a szándékkal, hogy juhlegelővé változtassák az egykori dicső várost, amelynek kivonulásuk után állítólag csak néhány száz lakosa maradt.

Ezen tragikus események és várospusztulások közül részletesebben azt fogom vizsgálni, hogy milyen reakciókat adott Augustinus, a hippói püspök Róma 410-es Alarik csapatai által történt kirablására, milyen koncepciót fogalmazott meg a történelem eseményeinek és az átélt szenvedések értelmezéséhez, és ebben a koncepcióban hogyan alakul át a város fogalma saját kora pusztuló városai helyett egy jövőbeli célképzetté.

Róma 410. évi elfoglalása és feldúlása indította a hippói püspököt arra, hogy *Isten városáról* címmel megírja történetfilozófiai² vagy történetteológiai művét,³ keresztény nézőpontból értelmezve benne a római múltat, saját korát és kifejtve a jövőről vallott elképzeléseit is. Nem ő volt az egyedüli, aki magyarázatot próbált ekkoriban adni arra a hanyatlási folyamatra, amelyet maga körül látott:⁴ a keresztények a pogányokat okolták az elszenvedett megpróbáltatásokért, a pogányok pedig a keresztényeket tették felelőssé. A régi pogány római vallás hívei szerint azért zúdultak ezek a bajok a birodalomra, mert felhagytak a régi istenek tiszteletével, amelyek annyiszor megvédték és sokszor dicsőségre vezették a rómaiakat. A keresztény álláspontot annak bizonygatása jellemzi, hogy mindig is voltak bajok, háborúk és szerencsétlenségek a történelemben, és ezek a mostaniak sem különböznek ettől, valamint a földi birodalmak múlandóak és véget is érhetnek. A keresztény hívek számára is magyarázatra volt szükség a bajok megfelelő értelmezéséhez, és arra, hogy ezt az interpretációt be tudják illeszteni a keresztény vallás terjedésének történetébe.

Ha megnézzük a francia írnokiskola miniatúráját,⁵ amely a *De civitate Dei*, azaz Isten városáról írott augustinusi mű kéziratához készült 1410-ben, akkor láthatjuk a vizuális lenyomatát is annak, hogy mit jelentettek a városok az antik és középkori emberek számára. Elsősorban falakkal körülvett, védhető helyeket, amelyeken belül fényűző épületeket, oszlopcsarnokokat találunk. A miniatúrán jobbra látható Róma városa, ahová a gótok 410. augusztus 24-én a Porta Salarián át vonultak be, és a képen megjelenítette a festő azt a sok vérengzést, gyűjtogatást és harcot is, ami az eseményeket kísérte.

² Löwith, Flash és velük együtt Geréby azt vallja, hogy Augustinusnak nem lehet történelemfilozófiája, mert elvileg sem foglalkozhat a történelem immanens, természetes alakulásának kérdésével (mint később Vico vagy Hegel), hanem Ágostonnak történelemteológiája van: istenképétől, teológiájától függ az, hogy mit gondol a világ történelméről. GERÉBY 2019: 32–57.

³ BARA 2012.

⁴ Hieronymus az Ep. 123,16-ban kesereg Róma pusztulásán, Paulinus Nolanus (Carmen 26, CSEL 30, 246–248) és Pelagius (Ep. ad Demetriadem 29, 30 PL 30, 43–44) arról írnak, hogy ezek az események intések e világ átmenetiségéről. Orosius a *Historiae adversus paganos*, Salvianus a *De gubernatione Dei* című műveikben szintén részletesen tárgyalják ezt a kérdést.

⁵ Alarik megostromolja és kirabolja Rómát. Francia írnokiskola, 1410, Párizsi Nemzeti Könyvtár, Fr. 25. A kép megtekinthető a következő linken: www.cassiciaco.it/navigazione/iconografia/pittori/quattrocento/francese/francese.html

A történelmi eseményhez az is hozzátartozik, hogy Alarik támadása idején a pogányok között is voltak, akik a keresztény templomokba menekültek, mert a támadók a keresztény templomok menedékjogát tiszteletben tartották. Maga Alarik is keresztény volt.⁶ A kép bal oldalán egy másik város díszes kapuval ellátott erős falai láthatók, ez Isten városát jeleníti meg, amelyen belül Augustinus figuráját láthatjuk, aki kezében tart egy vaskos kötetet, éppen Istennek ajánlja a *De civitate Dei* könyvét. Isten városában más lakos egyelőre nincs ábrázolva, csak Augustinus, ő vörös színű püspöki öltözete alatt fekete szerzetesi tunikát visel, amit a könyvet nyújtó kezén figyelhetünk meg. A kezében tartott könyv vastagsága arra utal, hogy itt egy nagy terjedelmű műről van szó, amelyet valójában már az ókorban is nehezen lehetett egy kötetbe illeszteni. A mű 22 könyvre tagolódik, és a hippói püspök fő művének tekinthető. Tizenhárom évig dolgozott rajta, 412-től 426-ig, és tudjuk, hogy két levelezőtársa, Marcellinus és Volusianus ösztönzésére fogott hozzá. A szöveg fő célja *contra paganos* irányul, vagyis a pogányok elleni cáfolat, vitairat, azt akarja bebizonyítani, hogy nem a keresztény vallás és a keresztények a felelősek sem Róma kirablásáért, sem a korban tapasztalható tragikus eseményekért. A mű tehát monumentális terjedelmű, ahogy egy másik levelezőpartnerének, egy Firmus nevű catecumenusnak⁷ írja a hippói püspök,

„huszonkét negyedrért ívből⁸ áll, ez sok ahhoz, hogy egyetlen kötetbe lehessen szerkeszteni, de ha két kötetet akarsz belőlük csinálni, úgy kell szétosztani, hogy tíz könyv legyen az elsőben, a másodikban pedig tizenkettő. Az első tíz könyvben az istentelenek hiú vélekedéseit utasítottam vissza, a többi könyvben pedig bemutattam és megvédtem a mi vallásunkat, habár az előbbi könyvekben is megtettem az utóbbit, és az utóbbi könyvekben is megtettem az előbbit.”⁹

Ebből a levélből azt is megtudjuk, hogy a korabeli Karthagóban a keresztények között népszerűek voltak ennek a könyvnek a példányai, lemásolták és terjesztették őket, sőt nemcsak a keresztények között, hanem olyan barátaik között is, akiket „valamilyen babonaság tartott fogva”, vagyis a régi pogány vallásokban hittek. Augustinus cáfolja azt a tételt, hogy ha nem tiltották volna be a pogány istenek kultuszát, akkor Róma 410-es tragédiája nem következett volna be, mert a régi istenek megőrizték volna a birodalmat. A római múltból, a római történelemből vett példákon keresztül mutatja be, hogy a régi vallási hiedelmek nem voltak hatékonyak a bajok elkerülésére, leírja a pogány kultúra visszasságait, hiányosságait. Ez nem egy átfogó történelembemutató, mert csak azokat a példákat ragadja ki a múltból, amelyek aktuális tétele vagy cáfolata szempontjából fontosak, tetszése szerint válogat, szelektál és csoportosít. Majd áttekinti azokat a mozgalmakat, amelyek az örök boldogságot keresték, és amelyek véleménye szerint

⁶ Augustinus másként ír a két barbár vezérről, Radagaiusról és Alarikról, az előbbi pogány volt, és 405-ös veresége hozzájárult a pogány politeizmus vereségéhez. Alarik, bár keresztény volt, eretnek irányzathoz tartozott (*De civitate Dei* V, 23). Ennek azért van jelentősége, mert a hippói püspök szerint Róma földi küldetése, hogy ez az állam hivatott megtéríteni a barbárokat. Erről részletesebben ír: GÁBOR 1984.

⁷ A levél címzettje, Firmus nem azonos azzal a Firmus presbyterrel, aki Augustinus más leveleiben szerepel.

⁸ A negyedrért ív (*quaternio*) kifejezés egy nagy méretű, négyzet alakú lapot jelentett, amit négyrét összehajtottak, és így nyolc oldal jött létre, amelyre két vagy több *columnát* (hasábot) írtak.

⁹ Szent Ágoston püspök homíliája Róma városának pusztulásáról 2004: 9.

a kereszténységben teljesedtek ki. A XI. könyvtől kezdve áttér a két város bemutatására, amelyek szembeállítására végigvonul az egész művön. A *civitas terrena* (földi város) és a *civitas Dei* (Isten városa) bemutatásánál elmondja keletkezésük körülményeit, kifejlődésüket, történetüket, és elmondja a végüket, lakóik jövőbeli sorsát is.

A *civitas* szó a latinban egyszerre jelenti a várost, az államot, a várost lakó polgárokat, népet, és mindegyik értelemben előfordul a mű szövegében. Földváry Antal, Augustinus e művének magyarra fordítója is említi ezt a nehézséget, hogy bármelyik magyar kifejezést választotta, úgy érezte, hogy ezzel kevesebbet vagy többet mond annál, mint amit az adott szó ki akar fejezni.¹⁰ A *civitast* végül azért fordította városnak és nem államnak, mert ezzel is érzékeltette, hogy itt egy birodalmon belül helyezkedik el egy város, amelynek mások a törvényei, mint a körülötte lévő birodalomnak. Egy része ez a világnak, amelynek mások a törvényei és szabályai. A *civitas* fogalom¹¹ nemcsak a térbeli körülhatároltságra utal a városnak, hanem arra is, hogy a város lényege nem a falaiban, vagyis a térbeli körülhatároltságában rejlik, hanem a polgárok közössége jelenti az igazi várost.

Peter Brown azt írja *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben* című könyvében, hogy a 4. századi keresztény egyházra növekvő nyomás nehezedett, hogy meghatározzák, mit is értenek „városi közösség” alatt. A keresztény *civitas* és a klasszikus városfogalom különbségét abban látja, hogy a keresztény *civitas* magába foglal két olyan réteget is, amelyeket korábban nem volt szokás ehhez kapcsolni, a szegényeket és a nőket.¹² A szentkultusz lehetőséget adott arra, hogy a püspök védnöksége alatt a keresztény szolidaritást gyakorolni tudják a rászorulóok irányába. A szentkultusz azonban más értelemben is átalakította a város fogalmát, pontosabban a várost mint körülhatárolt teret, azáltal, hogy a temetők, ahol a szentek sírjai feküdtek, az élők városán, a városfalakon kívül helyezkedtek el. A szentkultusz kialakulásával a város – Jeromos szavaival – „székhelyet változtatott”, „mouetur urbs sedibus suis”.¹³ A várost és a városfalon kívüli területet az ókorban határozottan elkülönítették, más vallásos előírások, szokások, tevékenységek voltak köthetők az egyikhez és a másikhoz is. A kereszténység terjedésével ez a város közelében lévő zóna lesz az, amely a keresztény vallásgyakorlásban fontos szerepet kap. Ezt a zónát egy láthatatlan határvonal liminális területének nevezhetjük, ahol az emberek elhagyják a jól ismert földrajzi és társadalmi struktúrákat, amikor a körmeneten a városszéli séta folyamán a hívők tömegében rövid időre háttérbe szorúlnak a társadalmi és származási különbségek, a hívők egy közösséggé válnak az ünnep idejére. Ez a zóna a városiak és a falusiak világa között is érintkezési területet teremtett. A falvak lakossága is ide zarándokolt az ünnepnapokon, mint ahogy Cimitilében Szent Félix kultuszhelyére is, Nola határába.¹⁴

¹⁰ SZENT ÁGOSTON 2005–2009: I. 46. A mű teljes fordítása négy kötetben Heidl György javításaival és lektorálásával 2009-ben jelent meg, XVII–XXII. könyveit Heidl György és Dér Katalin fordította le.

¹¹ A fogalomról részletesebben írtam már: ÓBIS 2014.

¹² BROWN 1993: 65.

¹³ BROWN 1993: 66.

¹⁴ Paulinus: Carm. 13. 25–59. és 18. 105–8 és 21. 655–711 és 816–18.

Az a gondolat, hogy a várost valójában a városlakók közössége jelenti, nemcsak a *De civitate Dei*-ben fog megjelenni, hanem előtte más augustinusi művekben is több helyen felbukkan.¹⁵ Ezek a művek a hippói püspök Róma 410-es kirablására adott reakcióit tartalmazzák, például a szentbeszédei közül a 81. *Sermó*-ban: „Mi más ugyanis Róma, mint a rómaiak? A városnak az ember az ékessége, a lakója, de az irányítója (rector) és kormányzója (gubernator) is, márpedig az ember arra született, hogy meghaljon. Természetes tehát, hogy vele együtt meghal a város is.”¹⁶

Egy másik város, a bibliai Szodoma pusztulása kapcsán pedig egy szintén Róma pusztulásának alkalmából keletkezett művében a hippói püspök így ír:

„Vagy azt gondoljátok, testvéreim, hogy a falakat, és nem a polgárokat kell városnak tekintenünk? Elvégre ha Isten ezt mondta volna a szodomaiaknak: »Meneküljetek, mert fölperzselem ezt a helyet!«, nemde azt mondanánk – amennyiben elmenekültek volna, és az égből érkező tűz csak a köveken és a falak között pusztított volna –, hogy nagy jót tett velük? Nemde Isten megkegyelmezett volna így a városnak, hiszen a város elvándorolt volna, és a tűzvészt elkerülte volna?”¹⁷

A 411 végén vagy 412 elején keletkezett *De excidio urbis Romae* azoknak a szentbeszédeknek a szintézise, amelyeket a hippói püspök a Róma feldúlását követő időszakban tartott.¹⁸ Ezekben a tragédia nagysága helyett Isten könyörületére fókuszál. Isten könyörülete Augustinus szerint abban is megnyilvánulhat, hogy a város falai és épületei elpusztulnak, polgárai azonban egy előzetes figyelmeztetés hatására megmenekülhetnek:

„De még ha akkor, amikor a várost elhagyva kivonult az egész nép, rászakadt volna a pusztulás a helyre, és az egészet, miként Szodomát, úgy elpusztította volna, hogy semmi más, csak romok maradnak belőle, még így is ki kételkedne, hogy Isten megkegyelmezett annak a városnak, mert előre figyelmeztette és megrémítette, azok kivonultak és elköltöztek, és csak a helye pusztult volna el?”¹⁹

A város pusztulása, ha a polgárai vagy polgárainak egy része életben marad utána, lehetőséget teremthet arra, hogy a megmaradtak a megtérést válasszák és változtassanak életmódjukon, szokásaikon, gondolkodásukon.

„Íme, a keresztény időkben pusztul el Róma. Talán Róma mégsem pusztul el, talán megostorozták, de nem halt meg. Talán megbüntették, de nem törölték el. Talán nem pusztul el Róma, ha nem pusztulnak el a rómaiak. Nem pusztulnak el ugyanis, ha dicsőítik Istent, de elpusztulnak, ha káromolják őt.”²⁰

¹⁵ Augustinus más műveiben is foglalkozik a 410-es római eseményekkel, például *Sermones*: 15A, 113A, 81, 296, 105 és a *De excidio urbis Romae*-ban.

¹⁶ *Sermo* 81,9.

¹⁷ *De excidio urbis Romae* 6. Tokodi Péter fordítása.

¹⁸ Összefoglaló elemzés a műről: CANNONE 1975. Schmal Dániel elemzése a *Pannonhalmi Szemlé*-ben: Szent Ágoston püspök homíliája Róma városának pusztulásáról 2004: 10–11; maga a szöveg fordítása ugyanitt 3–10.

¹⁹ *De excidio urbis Romae* 8. Tokodi Péter fordítása.

²⁰ „Ecce, inquit, christianis temporibus Roma perit. Forte Roma non perit: forte flagellata est, non interempta: forte castigata est, non deleta. Forte Roma non perit, si Romani non pereant. Non enim peribunt,

A pusztításban és büntetésben Augustinus Isten javító szándékát látja,²¹ azt mondja a kirabolt Rómáról, hogy megostoroztatott, de nem semmisült meg teljesen. A *De excidio urbis Romae*ban az Isten által teljesen elpusztított Szodoma ellentétéként jeleníti meg Konstantinápoly városát, mert ezt a várost egy Arcadius császár idejében történt eset szerint²² az előre jelzett csapások után Isten mégis megkímélte. Az a katona ugyanis, aki látomásban kapott figyelmeztetést arról, hogy a város hamarosan a tűz martaléka lesz, elmondta püspökének, aki aztán tájékoztatta a veszélyről a város népét. Az előre jelzett napon az emberek bűnbánatot tartottak, a templomokba menekültek, így a katasztrófa nem következett be.

A földi városok sorsa tehát a hippói püspök szerint nagyon gyakran a teljes vagy részleges megsemmisülés, a múlandóság, és ennek ellentétpárját, az *aeternitast* már nem Róma öröknek hitt eszméjében keresi, hanem az örökkévalóság és az örök pokolbeli büntetés kategóriáiban. A földi városok sorsa nem kitüntetett szerepű, még Róma vagy Konstantinápoly esetében sem, amelyek a birodalom központjai voltak. A földi városokban elszenvedett megpróbáltatásokra azt a megoldást adja, hogy a lakosoknak az égi haza, a *civitas Dei* felé kell törekedni és a mennyei város polgáiraivá válni. Míg a római városfogalom elsősorban inkább jogi, mint területi természetű, és szoros kapcsolatban áll a polgárok szabad státuszával, jogok, kiváltságok és kötelességek sorát foglalja magában,²³ addig az égi város polgárait a közös hit és értékek felvállalása jellemzi, helyüket pedig az isteni kegyelem révén foglalhatják el a jövőendő városban.

Augustinus az alapján állítja szembe a két várost²⁴ a *De civitate Dei*ben, hogy milyennek a létrejöttük körülményei, a vezérlő alapelveik, illetve lakóik természete és cselekedeteik. A kétféle várost kétféle szeretet hozza létre, az *amor hominis* vagy *amor sui* (emberszeretet vagy önszeretet) hozza létre a *civitas terrenát*, az *amor Dei* (istenszeretet) pedig a *civitas Dei*t. Az *amor Dei* esetében a *Dei* szó egyaránt értelmezendő *genitivus obiectivusként* és *genitivus subiectivusként* is, vagyis az égi város polgárainak szeretete Istenre irányul és Isten szeretete nyilvánul meg irányukban. A földi város népét az uralomvágy, a *libido dominandi* irányítja, míg az égi város lakói nem töreksenek mások leigázására, hanem mennyei békében élnek. A földi város polgárát Augustinus *civis huius saeculi*nak nevezi,²⁵ itt a *saeculum*²⁶ az *aeternitas* ellentétpárjaként értelmezendő, míg Isten városának polgára *peregrinus in saeculo*.²⁷ Ez egy olyan kívülállót, zarándokot jelent, aki csak ideiglenesen lakója ennek a világnak, és az isteni kegyelem kiválasztása révén lehet majd belőle az égi város polgára. Nem a földi javakat vagy a testi örömeket, élvezeteket hajszolja, hanem a mennyei Jeruzsálem, az égi város után

si Deum laudabunt: peribunt, si blasphemabunt” (*Sermo*, 81, 9.). Az idézet forrása a *Patrologia Latina* 38. kötete. (Sancti Aurelii Augustini: *Opera omnia, Sermones*). Óbis Hajnalka fordítása.

²¹ A javító szándékról és a szükségyszerű gyógyítási folyamatról, amely fájdalommal jár és az ezekhez kapcsolódó metaforákról az augustinusi szövegekben részletesebben írtam: Óbis 2016: 76.

²² Szent Ágoston püspök homíliája Róma városának pusztulásáról 2004: 8–9.

²³ HAVAS–NÉMETH–SZABÓ 2001: 104.

²⁴ A *civitas* fogalmáról Augustinusnál részletesebben: LETTIERI 2004.

²⁵ *De civitate Dei*, XIV. 13.

²⁶ A *saeculum* fogalmához: LETTIERI 1988 és MARCUS 1970.

²⁷ A fogalom értelmezéséhez részletesebben: SMITH 1983.

vágyakozik. A mennyei Jeruzsálem ellenpontja a műben a földi Babilon, melynek lakóit az önszeretet irányítja. Az ember személyes sorsa és üdvözülése az augustinusi művekben mindig az isteni kegyelem és a bűn rendszerében nyer értelmet, az igaztalanok az ördög társaságát, az igazak a szentek, angyalok és Isten társaságát élvezhetik majd, ahogy ezt a flamand írnokiskola miniatúrája is megjeleníti.²⁸ A kép felső részében egy tornyos, rózsaszín falakkal övezett város látható, benne káprázatos paloták, felette három angyal röpköd, míg alul egy szakadékban a bűnösöket ördögök gyöttrik lándzsákkal és botokkal. A kép négy sarkában a négy nagy nyugati egyházatya (Szent Ágoston, Szent Jeromos, Szent Ambrus és Nagy Szent Gergely) keretezi a látványt, maga Augustinus balra alul látható.

A földi várost és az égit az is megkülönbözteti, hogy milyen istenek felé fordulnak tisztelettel. A földi város polgárai hamis isteneket alkotnak maguknak, és ezeknek mutatnak be áldozatot, míg a mennyei város polgárai az egyetlen igaz Istent tisztelik.²⁹ A hippói püspök rámutat arra is, hogy a hamis istenek tisztelete Róma vezetői számára a hatalom megtartásának volt az eszköze, mivel hasznuk volt abból, hogy a népet a vallást illetőleg elámítsák, a hazug fejedelmek a démonok tiszteletével a hazugságokat igazságként ajánlották a népnek, hogy ezáltal őket a polgárok közösségéhez még szorosabban odakapcsolják, és mint alattvalóikat hatalmukban tartsák.³⁰

A polgárok közössége, a *civitas*, mindig egyben vallási közösséget is jelent, de Augustinus rámutat, hogy a régebbi korokban hamis istenek tiszteletével próbálták elnyerni a városok védelmét. A pogány istenek nem védték meg Trója városát, sem a trójai háború idején, sem Marius hadvezérének, Fimbriának idején, aki felgyújtotta Ilium városát. Nemcsak azt veti szemére az isteneknek, hogy nem voltak hatékonyak a városok megvédelmezésében, hanem azt is hiányolja, hogy soha sem buzdították a rómaiakat erkölcsös életmódra, sőt még a testvérgyilkosságot sem torolták meg. A háborúk kapcsán azt tartja fontosnak kiemelni, hogy mindig is jellemezték az emberi történelmet, és nem abban van a különbség a keresztények és a pogányok között, hogy mennyit vagy mit szenvednek el a megpróbáltatások idején, hanem abban, hogy hogyan szenvednek. A keresztények ugyanis képesek a szenvedésben értelmet látni, Isten nevelő eszközének tekinteni azt. A háborúk idején az emberek menedékhelyet keresnek, ezeket az *asylum*okat néha még a barbárok is tiszteletben tartották, mint Alarik római támadása esetén, amikor a keresztény templomokba menekülők életét megkímélték. A valódi és örökké tartó menedék azonban a hívők számára az égi városban található, az üdvösség és az öröklét helyén.

Az égi város koncepciója sokat köszönhet azoknak az elképzeléseknek, amelyek Róma és az antik városok történetét keretbe szokták foglalni. A városoknak általában van egy mítoszok kódéba vesző alapítójuk, akit később isteni tiszteletben részesítettek. Róma esetében Romulus volt ez az alapító, Augustinus őt állítja szembe Krisztussal, az égi

²⁸ A flamand írnokiskola miniatúrája 1390-ből. Párizs, Nemzeti Könyvtár, ms. 23 De civitate Dei. A kép megtekinthető a következő linken: www.cassiciaco.it/navigazione/iconografia/pittori/trecento/parigi/citta_dio.html

²⁹ De civitate Dei, XVIII. 54.

³⁰ De civitate Dei, IV. 32.

város alapítójával. A párhuzam azonban itt nem ér véget. Romulus *asylumot* hoz létre, befogadja a környékbeli városok lakóit, a források szerint még bűnözőket is, Krisztus azonban az, aki igazi bűnbocsánatot tud adni a keresztény hívőknek és örökké tartó menedékhelyet. Mindaz, ami a földi városban részlegesen megvalósuló jó, az égi városban mindig kiteljesedésében van jelen, az egység és a részekre töredezettség, tökéletlenség szembeállítására végigvonul a két város bemutatásán. A földi város polgárai a tökéletlen földi boldogsággal és múlandó földi békével kell hogy megelégedjenek, az égi város polgárai azonban Krisztus révén az örök boldogságot nyerik el.

A francia írnokiskola 1400 körül készült miniatúráján³¹ a kép előterében látható két ember a két különböző törekvést jeleníti meg, amelyet Augustinus a *res* és *spes* ellentétével ad vissza, jelezve a két város lakóinak irányultságát, törekvéseinek célját. A bal oldali, áhítatosan imádkozó ember egy szép város felé tekint, amely palotákkal, tornyokkal ékes, reményét (*spes*) a mennyei városba veti, míg a jobb oldali alak lefelé néző tekintete a földi javakra (*res*) irányul, éppen látja városát elsüllyedni a föld alá, a pokolba. A *spes* azok közé a keresztény erények közé tartozik, amelyek révén az égi város felé törekedhetnek a keresztény hívők: a *fides*, a *spes* és a *caritas*, a hit, a remény és a szeretet erényének gyakorlása hosszan tartó és örök jutalmat hoz Augustinus szerint, ellentétben azokkal az ősi római erényekkel, amelyek a pogány szerzők szerint nagygyá tették a Római Birodalmat. Ezekről több esetben szkeptikusan nyilatkozik a hippói püspök a *De civitate Dei*ben, elég például Lucretia vagy Cato öngyilkosságának bemutatására gondolni.

A két város történetének taglalását a világ teremtésének történetével kezdi, a Mózes I. könyvében szereplő eseményekből indul ki. Ádám az összes ember őse, fiaitól, Káintól és Ábeltől eredeztethető a két város története, ők jelenítik meg azt a két archetípust, amely a két város polgárát fogja megtestesíteni. Az egyikük testvérgyilkos és bűnös, akit az irigység és a hatalomvágy vezérel, a másik igaz és Isten kegyeltje. Káin és leszármazottai hozzák létre a földi várost.

A *De civitate Dei* a múlt eseményeit a két város párhuzamos fejlődésének és bemutatásának rendeli alá, miközben kísérletet tesz arra is, hogy az emberi történelem alakulását egészében értelmezze egy logikai rendszer keretein belül. A görög–római történetírók a történelmet hősi tettek, kiemelkedő személyek, népek és birodalmak egymásutánjaként fogták fel, amelyet a vak szerencse vagy a végzet irányít. Augustinus nézőpontját azonban az határozza meg, hogy a múlt minden eseményében egy isteni terv megvalósulását látja, és fokozatosan bontakozik ki ez a terv vagy rendszer. Szerinte a történelem alakulásában egyetemes szabályszerűség figyelhető meg, de ez nem a történelmen belül, hanem azon kívül, Istenben található. Ez a rendezőelv nem a tények alapos elemzése révén világosodik meg az olvasó előtt, hanem Isten tervében eleve adott. Egy újfajta időértelmezés hatja át művét: a történeti időnek kezdete, iránya, előrehaladása van, ez radikális változást

³¹ Az igaz és a bűnös ember Isten városa előtt. Francia írnokiskola, 1400 körül, Párizsi Nemzeti Könyvtár, ms. 23. A kép megtekinthető a következő linken: www.cassiciaco.it/navigazione/iconografia/pittori/trecento/parigi/giusti.html

hozott az idő értelmezésében a korábbi antik görög–római ciklikus időelképzelésekhez képest.³² Nála a történelemnek van kezdete, a teremtetéstől halad a megtestesülésen át az utolsó ítéletig.

A két város koncepciójával kapcsolatban a hippói püspök kifejti azt is, mit gondolt az égi város és a korabeli egyház vagy a korabeli állam viszonyáról. A két város létrejöttüktől kezdve *permixtae*, azaz egymással keveredve van jelen a világban, egészen az utolsó ítéletig. Nem azonos sem Augustinus korának egyházával, sem a Római Birodalommal vagy a korabeli római állammal. Ezen nem változtat az sem, hogy ez az állam már hivatalosan keresztény, és nem a pogány vallást követi. A keresztény hívők, bár törekedhetnek az égi város polgáraivá válni, de életükben nem lehetnek teljesen biztosak abban, hogy egyértelműen odatartoznak. A korabeli államok jobban tennék Augustinus szerint, ha kicsik maradnának, és nem törekednének terjeszkedésre, hanem inkább az igazságosságra és békére. Augustinus felfogásában az egyház látható és láthatatlan részre oszlik, a jövőben megvalósuló mennyei egyház ideaszzerű, földi másáról ír és beszél, amely állandó ördögi támadásoknak van kitéve földi fennállása idején.³³ Az egyházat Krisztus testeként, az egyházon kívül rekedteket az ördög testének alkotóelemeiként képzele el, a földi várost pedig az ördög városának szinonimájaként is használja.

Az égi városban megvalósul majd mindaz, ami a földiben csak töredékesen vagy időlegesen van jelen. Ott lesz a valódi, mennyei béke, a valódi igazságosság, az emberek közötti valódi egyetértés, a valódi boldogság. Hosszú fejezeteket szentel a mű végén annak, hogy az égi város boldogságát bemutassa, ahol nem lesz semmi rossz, semmiféle nélkülözés, a test és a szellem teljes összhangja fog megvalósulni, amelyben a szabad akarattal rendelkező emberek majd nem akarnak semmilyen vétket elkövetni, és dicsőítő ének tölti be az egész várost.

Egy angol szobrász 1500 körüli ábrázolásában³⁴ Augustinus püspöki ornátusban látható, kezében könyv, rajta egy falakkal körülvett város, felette egy angyal, aki ráfúj az épületekre, és az utolsó ítélet harsonájának hangjára a toronyok ledőlnek, de a templom és a harangtornya állva marad, így mindkét várost megjeleníti számunkra ez a dombormű. A megváltás eljöveteléig tehát a két város és annak polgárai összekeveredve és állandó konfliktusban állnak egymással. Az égi város a majdan eljövendő tökéletesek gyülekezete, lakói között nemcsak emberi lények és szentek találhatók, hanem égi lények, angyalok is. A történelem végpontját és célját Augustinus szerint a győzedelmesen felépülő Isten városa adja, ahol megvalósul majd a tökéletes szeretet, szabadság és béke.

³² A *De civitate Dei* történetiszemléletének újszerűségét és viszonyát az antik időszemléletben E. A. Dal Maschio röviden úgy foglalja össze, hogy az idő mentális értelmezésének metaforája az antik szerzőknél a kerék, míg a hippói püspöknél a nyíl lesz, amely valahonnan valahová mutat, és a fejlődésnek irányba van. Lásd részletesebben: DAL MASCHIO 2022: 121.

³³ Ezt a kutatók egy része Augustinus manicheus korszakából visszamaradt jellegzetességként, a dualisztikus világszemlélete maradványaként magyarázza. Lásd RUGÁSI 1995.

³⁴ Augustinus püspök. Angol szobrász, 1500 körül, Amszterdam, Rijksmuseum. Megtekinthető a következő linken: www.cassiciaco.it/navigazione/iconografia/pittori/cinquecento/inglese/inglese.html

Felhasznált irodalom

- BARA Péter (2012): Egy túlvilágra vágyódó keresztény? Szent Ágoston válasza Róma 410-es, Alarich általi feldúlására. In PERES Imre – JENEI Péter (szerk.): *Az ókori keresztény világ*. Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 133–157.
- BRANDT, Hartwin (2006): *Az ókor alkonya. A kései Római Birodalom története*. Budapest: Corvina.
- BROWN, Peter (1993): *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Ford. Sággy Marianne. Budapest: Atlantisz.
- BROWN, Peter (2003): *Szent Ágoston élete*. Ford. Sággy Marianne. Budapest: Osiris.
- CANNONE, Giuseppe (1975): Il „Sermo de excidio urbis Romae” di Sant Agostino. *Vetera Christianorum*, 12(2), 325–346.
- DAL MASCHIO, Eduardo Acin (2022): *Szent Ágoston. A kegyelem doktora*. Ford. Mester Yvonne. Barcelona–Budapest: EMSE–Lira.
- GÁBOR György (1984): „A kívülállók fölött majd Isten ítélkezik.” A „barbár” kérdés keresztény filozófiájáról. *Magyar Filozófiai Szemle*, 28(3–4), 257–283.
- GERÉBY György (2019): *Isten és birodalom*. Budapest: Akadémiai.
- HAVAS László – NÉMETH György – SZABÓ Edít (2001): *Római történeti kézikönyv*. Budapest: Korona.
- HIERONYMUS (1996): *Epistulae. Pars I.* (HILBERG, Isidor szerk.) Wien: VÖAW.
- LETTIERI, Gaetano (1988): *Il senso della storia in Agostino d'Ipbona. Il saeculum a la gloria nel De civitate Dei*. Roma: Borla.
- LETTIERI, Gaetano (2004): Civitas in Agostino. *Parola, Spirito e Vita*, 50(2), 181–211.
- MARCUS, Robert A. (1970): *Saeculum. History and Society in the Theology of Saint Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÓBIS Hajnalka (2014): A civitas antik és ókeresztény fogalmai Augustinusnál. In TÓTH Ursula (szerk.): *Hereditas Litteraria Totius Graeco-Latinitatis II*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 177–186.
- ÓBIS Hajnalka (2016): „Ruerunt ligna et lapides.” Városok pusztulása, barbár inváziók erkölcsi dimenzióban. *Ókor*, 15(4), 73–79.
- PAULINUS NOLANUS (1999): *Opera. Pars II: Carmina*. (HARTEL, Wilhelm von – KAMPTNER, Margit szerk.) Wien: VÖAW.
- PAULUS OROSIIUS (2019): *Világtörténelem hét könyvben a pogányok ellen*. Ford. Fehér Bence. Máriabesenyő: Attraktor.
- PELAGIUS (1865): *Epistola ad Demetriadem*. (MIGNE, Jacques-Paul szerk.) Paris: [k. n.].
- RUGÁSI Gyula (1995): Isten városa. Szent Ágoston az egyháztörténet „árnyékában”.... *Holmi*, 7(6), 805–825.
- SALVIANUS (2013): *De Gubernatione Dei, Epistulae ad Ecclesiam*. (PAULY, F. szerk.). Wien: VÖAW.
- SMITH, William A. (1983): The Christian as Resident Alien in Augustine. *Word and World*, 3(2), 129–139.
- SZENT ÁGOSTON (2005–2009): *Isten városáról*. I–IV. Ford. Földváry Antal – Heidl György – Dér Katalin. Budapest: Kairosz.
- Szent Ágoston levelei (1*–29*)*. (2004). Ford. Óbis Hajnalka. Máriabesenyő–Gödöllő: Attraktor.
- Szent Ágoston püspök homíliája Róma városának pusztulásáról (2004). *Pannonhalmi Szemle*, 12(2), 3–11.
- WILLIAMS, J. (2004): Invasioni barbariche. In FITZGERALD, Allan (szerk.): *Agostino. Dizionario enciclopedico*. [H. n.]: Città Nuova, 846–849.